

Indikaatorid – kaasava hariduse edendamiseks Euroopas

Indikaatorid

**– kaasava hariduse edendamiseks
Euroopas**

Raport on koostatud projekti raames, mida on rahastatud Euroopa Ühenduse elukestva õppe programmist (projekt nr 135749-LLP-1-2007-1-DK-COMENIUS-CAM). Autorid kannavad ainuvastutust raporti sisu eest. Hariduse, Audiovisuaalvaldkonna ja Kultuuri Täitevasutus ei vastuta raportis esitatud teabe võimaliku kasutamise eest.

Education and Culture DG

Lifelong Learning Programme

Raporti koostamist on toetanud Euroopa Komisjoni hariduse ja kultuuri peadirektoraat:
http://ec.europa.eu/dgs/education_culture/index_en.htm

Raportit toimetasid agentuuri projektijuhid Mary Kyriazopoulou ja Harald Weber ning selle aluseks on agentuuri esindajatekoja liikmete, riiklike koordinaatorite ning indikaatorite valdkonnas nimetatud riiklike ekspertide töö. Osalejate kontaktandmed on esitatud dokumendi lõpus.

Raportist on lubatud esitada väljavõtteid, kui neile lisatakse selge viide allikale. Viide tuleks esitada järgmiselt: Kyriazopoulou, M. ja Weber, H. (toim.) 2009. *Indikaatorid – kaasava hariduse edendamiseks Euroopas*, Odense, Taani: Euroopa Eripedagoogika Arendamise Agentuur.

Raport on kättesaadav täielikult töödeldavates elektroonilistes formaatides ning 21 keeles, et hõlbustada info kättesaadavust. Raporti elektroonilised versioonid on avaldatud agentuuri veebilehel:
<http://www.european-agency.org/publications/ereports>

Kaanepilt: Virginie Mahieu, EESSCF kooli õpilane, Verviers, Belgia

ISBN: 978-87-92387-75-2 (elektrooniline)

ISBN: 978-87-92387-55-4 (trükitud)

2009

Euroopa Eripedagoogika Arendamise Agentuur

Sekretariaat
Østre Stationsvej 33
DK-5000 Odense C Denmark
Tel: +45 64 41 00 20
secretariat@european-agency.org

Brüsseli esindus
3 Avenue Palmerston
BE-1000 Brussels Belgium
Tel: +32 2 280 33 59
brussels.office@european-agency.org

www.european-agency.org

SISUKORD

1. EESSÕNA	5
2. SISSEJUHATUS	7
3. TAUST JA PÕHJENDUSED	9
4. EESMÄRGID	11
5. MÕISTED.....	13
5.1 Kaasamine.....	13
5.2 Poliitilised indikaatorid	14
6. HARIDUSLIKE ERIVAJADUSTE JA KAASAVA HARIDUSE INIDKAATORID.....	18
7. INDIKAATORITE VÄLJATÖÖTAMINE PROJEKTI RAAMES... 	21
7.1 Valdkonnad.....	24
7.2 Nõuded	25
7.3 Indikaatorid	26
8. SEOS TEEMAPROJEKTIDEGA.....	33
9. EDASINE TEGEVUS.....	35
KIRJANDUS	39
SÕNASTIK	41
OSALENUD EKSPERDID.....	42

1. EESSÕNA

Raportis esitatakse Euroopa Eripedagoogika Arendamise Agentuuri poolt esindajatekogu liikmete taotlusel korraldatud projekti “Indikaatorite väljatöötamine – kaasava hariduse edendamiseks¹ Euroopas” peamised tulemused. Projekti rahastas Euroopa Komisjoni hariduse ja kultuuri peadirektoraat Euroopa Ühenduse elukestva õppe programmist.

Agentuuri tööga seotud haridusministeeriumide esindajad väljendasid soovi töötada kaasava hariduse valdkonnas välja indikaatorite süsteem, mida saaks kasutada riikide hariduspoliitika ja praktika arengu jälgimiseks. Lisaks võimaldavad indikaatorid agentuuril koguda Euroopa tasandil andmeid valitud riikide arengusuundade kohta.

Projektis osales kokku 23 riiki – Austria, Belgia flaami- ja prantsuskeelne kogukond, Eesti, Holland, Iirimaa, Island, Itaalia, Kreeka, Küpros, Leedu, Läti, Malta, Norra, Portugal, Prantsusmaa, Rootsi, Saksamaa, Šveits, Taani, Tšehhi, Ungari ja Ühendkuningriik (Inglismaa, Šotimaa) – kes nimetasid projekti 32 riiklikku eksperti. Ekspertide kontaktandmed on esitatud raporti lõpus lk 42. Ekspertide ning agentuuri esindajatekogu liikmete ja riiklike koordinaatorite tööpanus on olnud väga väärtuslik. Nende tulemuslik tegevus on taganud agentuuri projekti edu.

Raportis tutvustatakse projekti tausta ja põhjendusi, eesmärgi ning ka kasutatud meetodeid ja väljatöötatud indikaatorite süsteemi kolmes kaasava hariduse valdkonnas (õigusaktid, osalus, rahastamine). Esialgse indikaatorite süsteemiga on kavas tööd jätkata ning töötada välja alamindikaatorid, et süsteem oleks praktikas rakendatav riikide ja Euroopa tasandi arengusuundade jälgimiseks.

¹ Kogu raportis kasutatakse kaasava hariduse mõistet kooskõlas Salamanca deklaratsiooniga (1994) ning ÜRO puuetega inimeste õiguste konventsiooniga (2006). Kaasav haridus on eesmärk, mille nimel kõik riigid töötavad. See on pidev protsess, mitte lõpptulemus, ning eri riikide hariduspoliitika ja -praktika on selles protsessis jõudnud eri arenguetappidesse.

Lisainfo projekti tegevuse kohta on avaldatud projekti veebialal:
www.european-agency.org/agency-projects/indicators-for-inclusive-education

Cor Meijer

Direktor

Euroopa Eripedagoogika Arendamise Agentuur

2. SISSEJUHATUS

Raporti eesmärk on tutvustada kaasava hariduse indikaatorite projekti peamisi tulemusi ning ka projekti tausta, põhjendusi, eesmäärke ja indikaatorite väljatöötamisel kasutatud meetodeid.

Projekti eesmärk, milles riikide esindajad kokku leppisid, oli luua metoodika, mis võimaldaks välja töötada riikide tasandil indikaatorite süsteem, mida saaks rakendada ka Euroopa tasandil ning mis keskenduks selgelt hariduspoliitilistele tingimustele, mis toetavad või takistavad kaasava hariduse arengut koolides. Mitmed Euroopa ja rahvusvahelised institutsioonid on töötanud välja indikaatoreid eri poliitikavaldkondades. Projekt on toetunud nende kogemustele, et töötada välja indikaatorid kaasava hariduse valdkonnas. Sellest tulenevalt on projektil kaks peamist tulemust: esiteks kasutusele võetud alt üles suunatud lähenemisviis agentuuri liikmesriikide ekspertide konsensuse põhjal oluliste indikaatorite määratlemiseks ning teiseks esialgne indikaatorite süsteem, näited nende praktilise rakendamise ning mõõdetavaks (st seire otstarbel kasutatavaks) muutmise kohta.

Kokku nimetas 23 riiki projektis osalema 32 eksperti. Nende teadmised ja pädevus olid suureks abiks projektikohtumistel ja rühmatööde ajal toimunud aruteludes ning ka metoodika väljatöötamisel ja peamiste projektitulemuste saavutamisel. Nende tööpanuseta ei oleks projekt teoks saanud.

Raport on liigendatud järgmiselt: pärast eessõna ja sissejuhatust antakse 3. peatükis ülevaade taustast ja põhjendusest, mis suunasid projekti eesmärkide valikut, ning 4. peatükis tutvustatakse eesmäärke. 5. peatükis esitatakse kogu projekti vältel kasutatud põhimõisted ja -määratlused. 6. peatükis esitatakse näiteid teistest Euroopa/rahvusvahelisel tasandil väljatöötatud indikaatoritest hariduslike erivajaduste valdkonnas. Kaasava hariduse indikaatorite väljatöötamise tausta ja kasutatud metoodikat, sh kaasava hariduse kolme olulisima valdkonna: õigusaktide, osaluse ja rahastamise indikaatoreid tutvustatakse 7. peatükis. 8. peatükis selgitatakse, kuidas projekti lähenemisviis on seotud agentuuri varasema ja edasise tööga teemaprojektide raames. Viimases peatükis käsitletakse järgmisi samme, mis on vaja teha indikaatorite rakendamiseks seires.

Raportil on erinevad sihtrühmad. See on liigendatud nii, et lugeja, kes tunneb huvi indikaatorite väljatöötamise taga olevate mõistete ning väljatöötamise protsessi vastu, võib lugeda peatükke esitamisjärjestuses. Lugejad, kes on peamiselt huvitatud indikaatorite süsteemist, saavad alustada 7. peatükist. 8. ja 9. peatükk käsitlevad esitatud tulemuste vastavust agentuuri praeguste tegevustega ning edasist tegevust praktikas rakendatavate indikaatorite väljatöötamisel.

3. TAUST JA PÕHJENDUSED

Kaasav haridus ei ole staatiline nähtus. See on läbinud erinevaid arenguetappe ning areneb üha edasi. Agentuuri teistes projektides (nt Watkins, 2007, lk 20) on selgelt osutatud, et “*kaasava hariduse mõisted, poliitika ja praktika on kõigis riikides pidevas muutumises*”. Paljud riigid vaatavad oma poliitikat ja õigusakte kaasava hariduse seisukohast läbi ja muudavad neid kas käimasolevatest pilootprojektidest saadud teadmiste ja kogemuste põhjal või võtavad kasutusele uusi hariduslike erivajaduste rahastamise strateegiaid või jõustavad uusi õigusakte seoses hariduse kvaliteedi ja seirega. Muutused aga nõuavad vahendeid arengu jälgimiseks.

Seire vahenditeks on sageli indikaatorid, millega korrapäraselt mõõdetakse soovitud eesmärkide saavutamist. Praegu on hariduslike erivajaduste ja kaasava hariduse valdkonnas Euroopa tasandil kasutusel väga vähe kvalitatiivseid või kvantitatiivseid indikaatoreid. Selliste hindamisvahendite vajalikkusele osutavad agentuuri poolt 2006. aastal korraldatud üle-euroopalise uuringu tulemused. Uuringu eesmärk oli koguda agentuuri liikmesriikidelt andmeid käimasolevate, esilekerkivate ja tulevaste teemade ja arengusuundade kohta, millele tuleks hariduslike erivajaduste valdkonnas tähelepanu pöörata. Uuringuga välja selgitatud teemad ja arengusuunad valiti riikide hariduslike erivajadusi käsitlevate prioriteetide ning Euroopa Ülemkogu poolt 2000. aastal kindlaks määratud Euroopa tasandi prioriteetide valguses. Uuringus osalesid 22 Euroopa riigi haridusministeeriumid. Tulemused osutasid selgelt, et riigid on kaasava hariduse indikaatorite väljatöötamisest väga huvitatud.

Need tulemused on kooskõlas dokumendiga “Haridus ja koolitus Euroopas: erinevad süsteemid, ühised eesmärgid aastaks 2010: haridus- ja koolitussüsteemide tulevikueesmärkide tegevusprogramm” (Euroopa Komisjon, 2002), milles selgelt esitatakse, mida on vaja teha, et saavutada teine liikmesriikide seatud strateegiline eesmärk: *Hõlbustada juurdepääsu kõigile haridus- ja koolitussüsteemidele*. Eesmärk 2.3. Toetada kodanike aktiivset osalust, võrdseid võimalusi ja sotsiaalset sidusust: “*Haridus- ja koolitussüsteemid täidavad olulist rolli demokraatlike ühiskondade alalhoidmisel Euroopas. Rõhutamist väärib aluspõhimõte, mille kohaselt kõigil kodanikel peab olema võrdne juurdepääs haridusele*

ja koolitusele. See tähendab, et liikmesriikides pööratakse erilist tähelepanu haavatavate rühmade ja üksikisikute, eelkõige puuete või õpiraskustega inimeste toetamisele.” (lk 25)

Projekt on kavandatud esimese sammuna, mille abil anda riikidele puuduv teave selle valdkonna indikaatorite kohta, mida saab kasutada riikide arengute jälgimiseks. Lisaks on indikaatoritega seonduv valdkond, millele pööravad järjest suuremat tähelepanu teised asutused ja organisatsioonid, näiteks Euroopa Komisjon.

Projekt ei anna teavet kaasamise kui sellise kohta, kuid tutvustab indikaatorite väljatöötamise protsessi, milles rohujuure tasandilt lähtuvat lähenemisviisi kasutades lepiti kokku esialgses indikaatorite süsteemis.

4. EESMÄRGID

Projekti eesmärk, mida arutasid ja milles leppisid kokku agentuuri liikmesriigid ja projektieksperdid, oli töötada välja riiklike indikaatorite süsteem, mida saaks rakendada ka Euroopa tasandil ning mis keskenduks selgelt poliitilistele tingimustele, mis toetavad või takistavad kaasava hariduse arengut koolides.

Eelkõige seati projektis eesmärgiks luua:

- raamistik ja meetodika indikaatorite väljatöötamiseks selle projekti tarbeks ja ka tulevaste agentuuri kaasava hariduse teemaliste projektide jaoks;
- esialgne kaasava hariduse poliitiliste tingimuste kvantitatiivsete ja kvalitatiivsete indikaatorite süsteem, mis on kasutatav riikide tasandil;
- väiksem kaasava hariduse poliitiliste tingimuste olulisimate kvantitatiivsete ja kvalitatiivsete indikaatorite kogum, mis on kasutatav Euroopa tasandil.

Projekti raames väljatöötatud indikaatorite süsteem:

- põhineb agentuuri varasemate kaasava hariduse valdkonna projektide peamistel tulemustel;
- toetub hariduslike erivajadustega noorte Euroopa foorumi tulemustele (*Noorte hääled: Mitmekesisus hariduses*, Lissaboni deklaratsioon, 2007; Soriano *et al.*, 2008);
- on loodud, kasutades rohujuure tasandilt lähtuvat lähenemisviisi Euroopa tasandil, et indikaatorid oleksid rakendatavad Euroopa erinevates haridussüsteemides.

Projektis seati eesmärgiks, et kaasava hariduse tingimusi käsitlevate indikaatorite abil oleks võimalik:

- anda riikidele vahend oma riigi hariduspoliitika ja praktika jälgimiseks;
- anda põhjalik ülevaade kolmest olulisimast kaasava hariduse valdkonnast: õigusaktidest, rahastamisest ja osalusest;
- selgitada välja olulisimad valdkonnad kaasavas hariduses, mis vajavad veel läbitöötamist;

- anda agentuurile Euroopa tasandil vahend valitud andmete kogumiseks riikide arengusuundade kohta.

Projekti raames oli kavas luua alus kokkulepitud ja kõigi osalevate riikide poolt heakskiidetud kvalitatiivsete ja kvantitatiivsete indikaatorite väljatöötamiseks. Sobivate indikaatorite olemasolu võimaldab teha kaasava hariduse valdkonnas konstruktiivseid võrdlusi ning vastastikku õppida hea (st tõhusa ja eduka) praktika näidetest. Samuti sooviti, et projekt annaks kõigile osalevatele riikidele vahendi, mille abil hinnata oma poliitika ja praktika arengut. Kuigi sarnased indikaatoritel põhinevad vahendid võivad mõnedes riikides juba kasutusel olla, puudus seni eespool nimetatud vastastikust võrdlemist ja õppimist hõlbustav indikaatorite süsteem, mille osas riigid on kokku leppinud. Ühine indikaatorite väljatöötamine Euroopa tasandil annab projektile lisaväärtuse.

5. MÕISTED

5.1 Kaasamine

Mõisteid *hariduslikud erivajadused*, *kaasav haridus* või *kaasav kool* tõlgendatakse eri Euroopa riikides väga erinevalt. Seetõttu peeti oluliseks ja otstarbekaks projekti algul arutada, selgitada ja kokku leppida mitmetes agentuuri varasemas töös kasutatud mõistetes ja nende määratlustes, mis võiksid indikaatorite projekti toetada.

Agentuuri töös pööratakse tähelepanu eelkõige hariduslike erivajaduste lastele arengutele. Tunnistades, et hariduslike erivajadustega õppijate õpe ning hariduslikud erivajadused on ühe mündi kaks poolt, *keskendub agentuuri töö süsteemidele ja õppele*, mitte erivajaduste eri tüüpidele ja kategooriatele.

Hariduslike erivajadustega õpilaste õpet mõistetakse eri riikides väga erinevalt. Riigid ei ole kokku leppinud mõistete *puue* või *erivajadus* ühist tõlgendust. Agentuuri varasemas töös (vt nt Meijer, 2003:23) on selgelt osutatud, et *“Need erinevused on eelkõige seotud haldus-, rahastamis- ja tegevuseeskirjadega ega kajasta hariduslike erivajaduste esinemise ja liikide erinevusi eri riikides.”*

Agentuuri senise töö põhjal on ilmne, et Euroopas valitseb suundumus kaasata hariduslike erivajadustega õpilasi tavakoolidesse, pakkudes õpetajatele eri määral toetust lisatööjõu, materjalide, täienduskoolituse ja tugivahendite vormis.

Paljude riikide kogemused osutavad, et hariduslike erivajadustega laste ja noorte kaasamine õnnestub kõige paremini kaasavates koolides, kus saavad õppida (peaaegu) kõik kogukonna lapsed. Sellises koolikeskkonnas on hariduslike erivajadustega õpilaste edasijõudmine ja sotsiaalne kaasatus kõige suurem.

Ei ole selget kokkulepet selles osas, millist koolikeskkonda saab pidada “kaasavaks”. Agentuuri töös (nt Meijer, 2003:9) on rakendatud järgmist kaasava keskkonna töödefiniitsiooni: *“... koolikeskkonnad, kus erivajadusega õpilased õpivad suurema osa õppekavast tavaklassis koos oma hariduslike erivajadusteta kaaslastega”*.

Koolikeskkondade ja õppe erinevused eri riikides on nii suured, et eri Euroopa riikide olukorda on väga raske võrrelda. Kõik riigid on *“eri etapis Salamanca deklaratsiooniga tähistatud teel kaasamise*

suunas” (Peacey, 2006). Kaasamise mõiste ise on selle esialgsest kasutuselevõtust hariduskontekstis pidevalt arenenud. Agentuuri varasemas töös (nt Watkins, 2007:16) on pidevat arengut põhjendatud järgmiselt: “... praeguseks on mõistetud, et kõrvalejäämisohus on palju enam õpilasi kui need, kellel on kindlaks tehtud hariduslikud erivajadused.” Kaasamist võib mõista kui püüet laiendada kõigile kättesaadava hariduse ideed “tavakooli kaasamisest”, mille puhul õpilane on integreeritud, st asub füüsiliselt samas kohas, aga ei saa vältimatult oma eakaaslastega sama hariduskogemust. Kaasamine eeldab, et haridusliku erivajadusega õpilastel on nende vajadustele vastav parim võimalik “juurdepääs õppekavale”.

Selles ja teistes agentuuri projektides on seoses kaasava haridusega juhtpõhimõtteks olnud Salamanca deklaratsioonis (UNESCO, 1994:8) sõnastatu: “*Kaasava orientatsiooniga tavakoolid on kõige tõhusam vahend, et võidelda diskrimineerivate hoiakutega, luua avatud kogukondi, rajada kaasav ühiskond ning jõuda kõigile kättesaadava hariduseni; lisaks on enamikul lastest võimalik saada tavakoolides tõhusalt haridust ning nii paraneb kogu haridussüsteemi tõhusus ning lõpptulemusena ka kulutasuvus.*”

5.2 Poliitilised indikaatorid

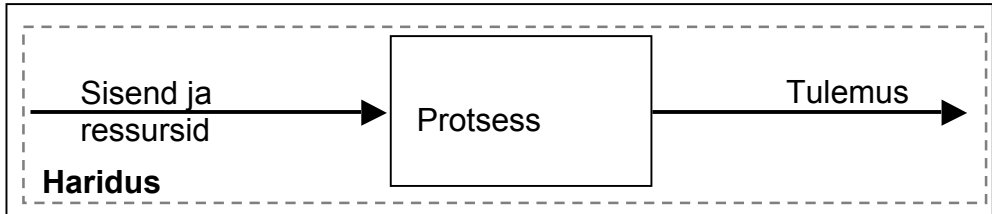
Järgmises osas rakendatakse sisend-protsess-tulemus-mudelit, mis on kohandatud hariduse valdkonnale sobivaks.

Raporti lõpus on esitatud olulisimate kasutatud mõistete sõnastik, et selgitada ja määratleda mitmeid tehnilisi termineid, mida on järgmistes osades kasutatud.

Joonisel 1 esitatud süsteem koosneb kolmest elemendist:

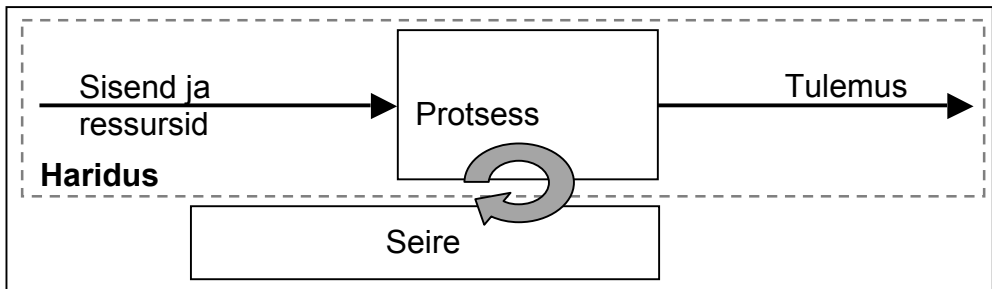
Sisend ja ressursid tähistavad kõiki süsteemile teatava tulemuse saavutamiseks antavaid vahendeid. Hariduse valdkonnas ei saa sisendiks ja ressursideks olla näiteks ainult rahalised ressursid või haridusalased õigusaktid, vaid ka õpetajate kvalifikatsiooni tase ning füüsilise õpikeskkonna aspektid. Haridusprotsessides muutuvad sisend ja ressursid *väljunditeks ja tulemusteks*. Kuna väljundid kirjeldavad tõhususega seotud näitajaid nagu osaluse määr ja akadeemiline edasijõudmine, osutatakse käesolevas raportis selliste tulemuste olulisusele, mis näitavad sisendi ja protsesside mõju või tagajärgi, sh akadeemilist ja funktsionaalset kirjaoskust, iseseisvust

või kodanikutunnet. *Protsessid* viitavad kõigile haridusega seotud tegevustele, sh töökord, riigi/piirkonna/kooli igapäevatöö või klassis toimuv õppetöö.

Joonis 1. Sisend-protsess-tulemus-tüüpi mudel hariduses

Seire/Hindamine tähistab süstemaatilist perioodilise või pideva jälgimise või testimise protsessi, millega määrata kindlaks kvaliteedieesmärkidega või sihtväärtustega indikaatorite tase või väärtus. Seire on iga parendamisprotsessi oluline osa. See võimaldab vaadata üle sisendi/ressursside andmise (vahe)tulemused ning vajaduse korral protsessi (ümber)kujundada (vt joonis 2). Seiret võib korraldada eri tasanditel, nt detsentraliseeritud haridussüsteemis tehakse seda piirkonna või isegi kooli tasandil. Lisaks võib seire tulemused teha kõigile avalikuks või kättesaadavaks ainult kasutajatele, kes on otseselt seotud haridusprotsesside juhtimise ja haldamisega.

Joonis 2. Seire sisend-protsess-tulemus-tüüpi mudelites

Käesoleva projekti indikaatoreid võib pidada "anduriteks", mis on kavandatud ja paigutatud nii, et nende abil on võimalik kindlaks teha olulisi muutusi. Seiresüsteemis aitavad indikaatorid kasutajatel keskenduda tähelepanu vajavatele valdkondadele.

Sellest tulenevalt peavad indikaatorid:

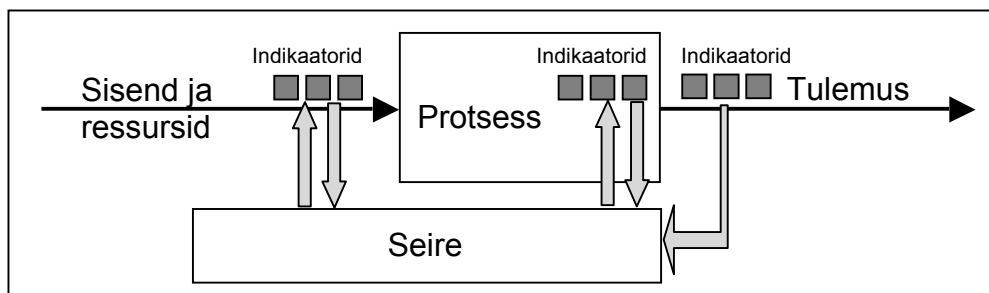
- hõlmama kõik olulised valdkonnad (st ei tohi jätta "valgeid laike", kus muutused jäävad märkamatuks);

- olema piisavalt tundlikud, et muutusi nende tekkimise ajal kindlaks teha;
- olema informatiivsed, st andma infot muutuse põhjuste kohta.

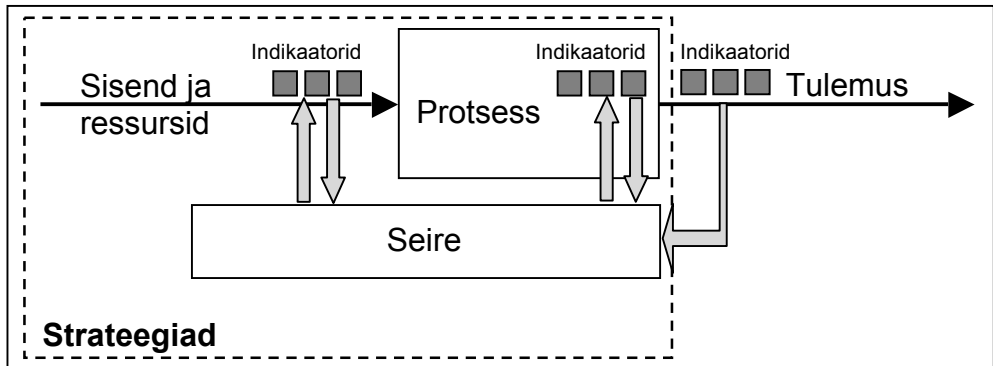
Kuna indikaatorid on sageli peamiselt tulemusele suunatud (nt Lissaboni hariduseesmärkide saavutamise jälgimiseks väljatöötatud indikaatorid ja saavutuskünnised), on puudu indikaatoritest, mis on seotud sisendi/ressursside ja protsessidega ja võimaldavad mõista tulemusteni jõudmise või mittejäudmise põhjuseid.

Põhjus on selles, et enamikul juhtudel ei saa tulemusindikaatoreid *otseselt* mõjutada, kui seires täheldatakse lahknevusi tulemusindikaatori taseme ja kavandatud taseme vahel. Ressursside või sisendi muutusi ning protsesside muutusi kasutatakse (*kaudselt*) tulemuse muutmiseks. Seetõttu on oluline jälgida ka nende kahe valdkonna indikaatoreid (vt joonis 3).

Joonis 3. Indikaatorite jaotumine seires

Riigi poliitikat saab määratleda kui õigus- ja haldusaktide, tegutsemisviiside ja rahastamisprioriteetide süsteemi. Sel juhul on *õigussüsteem* poliitika osa. Teatava valdkonna õigus hõlmab konkreetseid õigusakte, mis põhinevad põhiseadusel ja rahvusvahelisel õigusel. Joonis 4 osutab, kuidas see määratlus sobib sisend-protsess-tulemus-tüüpi mudeliga. Tuleks rõhutada, et kohaliku/piirkondliku/riikliku seiresüsteemi olemasolu tuleks samuti käsitleda osana poliitilisest raamistikust.

Joonis 4. Poliitikaline keskenduv seiresüsteem

Õigussüsteemi võib mõista ka süsteemina, mis ühendab sidusalt kitsamad strateegilised suunad, et tagada poliitika rakendamisel üksikute strateegiliste eesmärkide saavutamine. Tähelepanu keskmes on seepärast pigem strateegiate vastastikune seotus, eri poliitiliste algatuste sidusus ja algatuste jätkusuutlikkus. Nagu eespool märgitud, peetakse õigusloomet hariduses sisendi/ressurssidega seotud aspektiks.

Et projektis on tähelepanu keskmes poliitilised tingimused, käsitletakse raportis tulemusindikaatoreid üksnes kaudselt. Siiski osutavad joonised 3 ja 4, et tulemusindikaatorid on seire oluliseks infoallikaks. Sellest tulenevalt seati projektis eesmärgiks töötada sisendi/ressursside valdkonnast ning protsessidest lähtuvalt välja indikaatorid, mis oleksid teiste riikide, Euroopa või rahvusvaheliste tulemusindikaatoritega kooskõlas. Kõik riigid, kes kasutavad järgnevalt kirjeldatud indikaatoreid, võivad nende täiendamiseks lisada oma tulemusindikaatorid.

6. HARIDUSLIKE ERIVAJADUSTE JA KAASAVA HARIDUSE INDIKAATORID

Et saada ülevaadet hariduslike erivajaduste ja kaasava hariduse indikaatorite olukorrast, paluti projektiekspertidel anda ülevaade ja välja tuua mõned olulisemad näited Euroopa ja rahvusvahelisel tasandil väljatöötatud indikaatoritest. Ülevaatest selgub, et hariduslike erivajaduste ja kaasava hariduse valdkonnas on tehtud mõned uuringud, mille eesmärk on toetada ja parandada hariduse kvaliteeti kaasavas keskkonnas. Erinevad hariduslike erivajaduste ja kaasamise kohta väljatöötatud indikaatorid hõlmavad nii *sisendi, protsessi ja väljundi* kui *makro-* (õigusaktid, poliitiline ja haldussüsteem), *kesk-* (kool, avalikud teenused), *mikro-* (klass) kui *isikute tasandit* (õpetajad, õpilased). Järgnevalt on esitatud mõned näited.

Kaasamise indeks

Booth ja Ainscow (2002) on välja töötanud mitu indikaatorit kaasavate arengusuundade toetamiseks koolides. Indeks toetab koolide enesehindamist ja arengut, mis lähtub töötajate, õpilaste ja vanemate ning teiste ümbritseva kogukonna liikmete seisukohtadest. See võimaldab üksikasjadeni välja selgitada, kuidas vähendada kõigi õpilaste takistusi õppimisel ja osalemisel. Indikaator hõlmab kolme mõõdet:

- *kaasava kultuuri loomine* (kogukonna rajamine, kaasavate väärtuste kujundamine);
- *kaasavate strateegiate väljatöötamine* (kõigile avatud kooli arendamine, mitmekesisuse toetamise korraldamine);
- *kaasava praktika kujundamine* (õppimise juhtimine, ressursside koondamine).

Kvaliteediindikaatorid hariduslike erivajadustega õpilaste õppes

Hollenweger ja Haskell (2002) on välja töötanud mitu kvaliteediindikaatorit, mis hõlmavad hariduse sisendite ja ressursside, protsesside ja tulemuste eri aspekte:

- *hariduse sisendid ja ressursid*: strateegiad, kogukonna omadused, ressursid, töötajad, õpilaste omadused, perede omadused;

- *haridusprotsessid*: riigi/koolipiirkonna igapäevatöö, kooliarendus, õppetöö klassis, õpilastega seotud valdkonnad;

- *õppe tulemused süsteemi ja inimeste seisukohalt*: akadeemiline ja funktsionaalne kirjaoskus, füüsiline tervis, vastutus ja iseseisvus, kodanikutunne, isiklik ja ühiskondlik heaolu, rahulolu.

Puuetega inimeste õigused haridusmudelis

Peters, Johnstone ja Ferguson (2005) rakendasid kaasava hariduse põhimõtetele toetudes puuetega inimeste õigusi haridusmudelis, et luua mitmetasandiline süsteem hariduslike erivajadustega õpilaste haridusliku kaasamise hindamiseks kohalikul (kooli), riigi ja rahvusvahelisel tasandil. Puuetega inimeste õigused haridusmudelis on hariduspoliitika kujundajate, koolitajate, kogukonna liikmete ja puuetega inimeste organisatsioonide käsutuses olev vahend. Mudel osutab, et tulemused, ressursid, kontekstid ja sisendid on omavahel dünaamiliselt seotud.

Kõigil kolmel tasandil (kohalik, riiklik, rahvusvaheline) on mitu omavahel seotud tulemust ja vahetulemust, mis osutavad, kas õpetamise ja õppimise kui haridusprotsesside tulemuseks on soovitud individuaalne ja sotsiaalne hüve, mis on mudeli põhitulemuseks. Ressursid, kontekstid ja teised sisendid moodustavad materjali ja loovad sotsiaalsed tingimused vahetulemuste saavutamiseks ja haridusprotsesside elluviimiseks.

Ülevaade ei ole ammendav, tegu on projektiekspertide kogutud mõnede näidetega tööst, mis on tehtud hariduslike erivajaduste ja kaasava hariduse indikaatorite valdkonnas Euroopa ja rahvusvahelisel tasandil. Ülevaate eesmärk oli välja selgitada, mil määral olemasolevad indikaatorid sobivad meie projektis kasutamiseks.

Peale Euroopa/rahvusvahelise tasandi paluti projektiekspertidel üle vaadata, mis kvalitatiivseid ja kvantitatiivseid kaasava hariduse indikaatoreid on riikide tasandil olemas poliitiliste tingimuste kohta. Osalejad on tunnistanud, et paljudes riikides on indikaatorite teema poliitiliselt väga olulisel kohal ning nad on välja töötanud või välja töötamas eri tasandite (nt kooli, klassi jm) indikaatoreid kaasava hariduse valdkonnas.

Paljudes riikides ning Euroopa ja rahvusvahelisel tasandil on rida indikaatoreid, mis on loodud hariduslike erivajaduste/kaasava

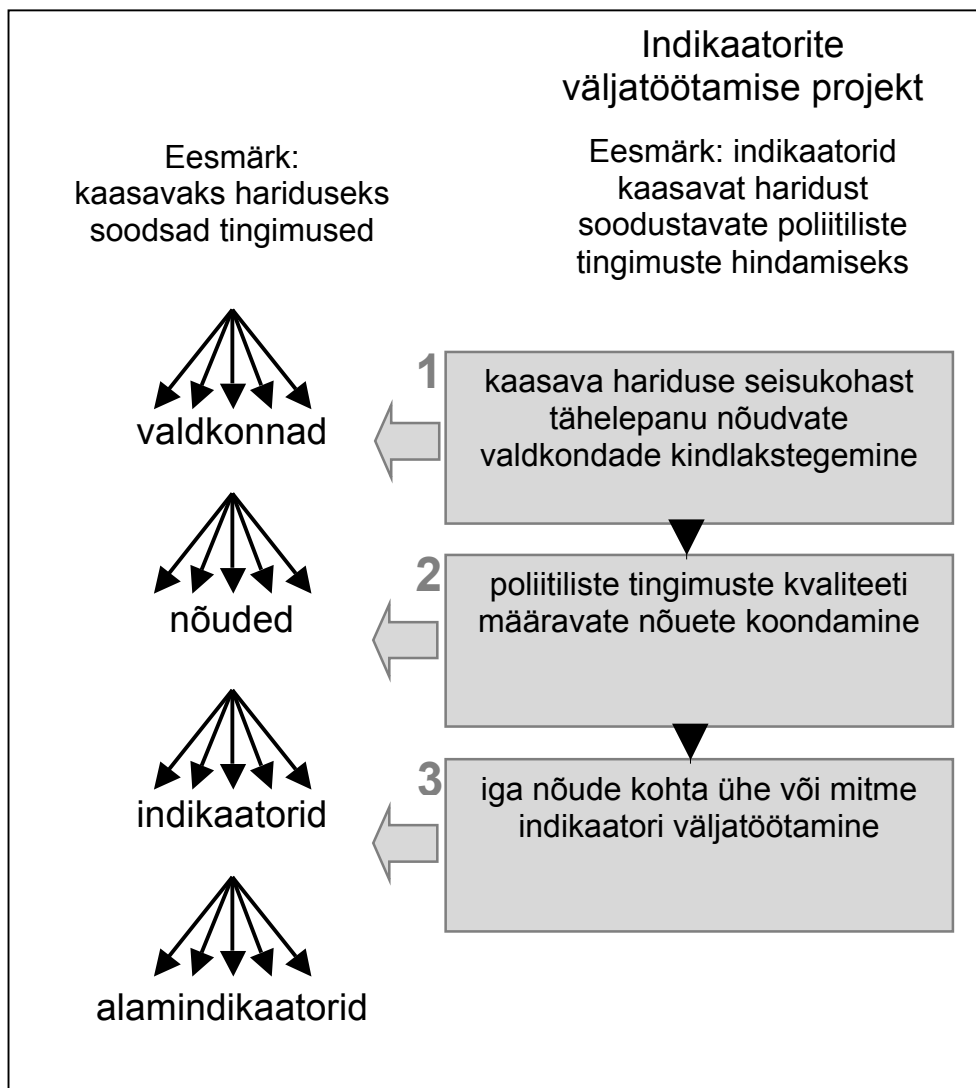

hariduse seireks eri tasanditel, aga peamiselt kooli ja klassi tasandil. Projektieksperdid osutavad samas, et ühtki olemasolevat indikaatorite süsteemi ei saa üle võtta ja kasutada teise riigi kontekstis või Euroopa tasandil.

Põhjused on erinevad, näiteks erinev fookus (kooli, klassi tasand) või kaasava hariduse valdkonna hõlmamine eri ulatuses (olulisimad kaasava hariduse aspektid) jne. Lisaks ei võimalda ükski projektieksperptide läbivaadatud indikaatorite süsteem hinnata kaasava hariduse poliitilisi tingimusi riikide tasandil.

7. INDIKAATORITE VÄLJATÖÖTAMINE PROJEKTI RAAMES

Projektis seati eesmärgiks töötada välja indikaatorid kõigi kvaliteedimõõtmete kohta, sh peamiselt sisendi/ressursside ja protsessi ning vajaduse korral ka väljundite/tulemuste kohta. Selleks rakendati rohujuurelt lähtuvat lähenemisviisi, et käsitleda kaasava hariduse valdkonda kogu ulatuses.

Joonis 5. Indikaatorite väljatöötamine

Võttes aluseks projekti eesmärgi – töötada välja indikaatorid poliitiliste tingimuste hindamiseks, tegid projektiekspertid esimese sammuna kindlaks kõik *valdkonnad*, mis vajavad indikaatorite väljatöötamisel lisatähelepanu. Iga valdkond jagati seejärel vajalikeks *nõueteks*, mis väljendavad kõnealuse valdkonna poliitika kvaliteeti. Lõpuks töötati välja *indikaatorid*, mis aitavad kindlaks teha kaasavat haridust soodustavaid poliitilisi tingimusi. Viimane samm, mida ei olnud kavas teha projekti raames, vaid edasise tegevusena, on kindlaks teha üks või mitu *alamindikaatorit* indikaatori kohta, mis hõlbustavad andmete võrdlemist kas varasemate andmete või teiste riikide andmetega.

Joonisel 5 on näitlikustatud, kuidas haridus liigendati valdkondadeks, nõueteks, indikaatoriteks ja alamindikaatoriteks ning töötati välja projektis rakendatud lähenemisviis. Järgnevalt on neid hierarhilisi tasandeid täpsemalt selgitatud.

Valdkonnad

Töörühma kohtumistel selgitasid osalejad ekspertide arutelu põhjal välja mitu valdkonda, mida peeti kaasava hariduse seisukohast oluliseks ja millega tuleks arvestada. Olulisimad kindlakstehtud valdkonnad hõlmavad kaasava hariduse peamisi aspekte ning annavad raamistiku selliste poliitiliste nõuete kindlakstegemiseks ja määratlemiseks, mis võivad toetada või takistada kaasava hariduse arengut koolides. Kindlaksmääratud valdkonnad on loetletud peatükis 7.1.

Võttes arvesse projekti ajapiiranguid ning seda, et agentuuri mitmeaastase tööprogrammi põhjal juba kavandatud teised teemaprojektid ning jätkuprojektid käsitlevad mõnda neist teemadest, otsustati eelistada osa valdkondadest ning keskenduda neile. Osalevad eksperdid pidasid sellist valikut oluliseks ning otsust mõjutasid ka agentuuri edasise tegevuse plaanid. Osalejad leppisid kokku, et keskendutakse *õigusaktide*, *osaluse* ja *rahastamise* valdkondadele.

Nõuded

Nõuded kirjeldavad tingimusi, mis on kaasava hariduse seisukohalt olulise tähtsusega. See, kuidas nõuded on sõnastatud, väljendab nõutava kvaliteedi taset – näiteks riigi õigusaktide *täielik vastavus* rahvusvaheliste kokkulepetega. Projektieskperdid kohtusid projekti vältel kaks korda ning määrasid kindlaks kolme valitud valdkonda

käsitlevad nõuded. Projekti nõuanderühm vaatas nõuded lõpuks üle ning struktureeris need ümber, et vältida kattuvusi ja vastuolusid. Kõik kindlaks määratud nõuded on loetletud peatükis 7.2.

Nõuete täitmiseks on ilmselt palju võimalusi. Projektis seati kasutatava aja piires eesmärgiks selgitada välja alternatiivseid võimalusi enamiku nõuete täitmiseks.

Indikaatorid

Indikaatorid osutavad aspektidele, mis esindavad nõude üht või mitut moodustajat (nt vastavus rahvusvahelistele kokkulepetele). Need ei sisalda kvaliteeditunnust ega määra ette kindlaks, kas alamindikaatorid on kvalitatiivse või kvantitatiivse iseloomuga. Siiski osutavad indikaatorid konkreetsele aspektidele, mida tuleb hinnata ja mille suhtes teha seiret (nt “vastavuse tase”). Mitmeid indikaatoreid on võimalik siduda kõigi nõuetega. Indikaatorite loend on esitatud peatükis 7.3.

Alamindikaatorid

Alamindikaatorid muudavad indikaatori praktikas rakendatavaks. Igal indikaatoril võib olla üks või mitu kvalitatiivset või kvantitatiivset alamindikaatorit.

Alamindikaatorid, mis on kvalitatiivse iseloomuga (nt “vastavuse tase”), nõuavad praktikas rakendamiseks ettevalmistatud terviklikku väärtuskaalat. Skaala väärtused, mis tuleb määratleda, moodustavad terviku, nt väärtuste nagu “halb”, “keskmine” ja “hea” kasutamine väljendab nii järjestust kui kvaliteedi taset. Minimaalne kvaliteediskaala sisaldab üksnes kaht väärtust, st “on” ja “ei ole” või “jah” ja “ei”. Loendeid alamindikaatoritest, mille puhul kasutatakse minimaalset kvaliteediskaalat, saab esitada ka kontroll-loenditena.

Kvantitatiivsed alamindikaatorid põhinevad alati kahe mõõdetava näitaja vahelisel suhtel – see muudab alamindikaatori sõltumatuks indikaatoriga vaadeldava rahvastikuosa suuruselt.

Tulemus iseenesest ei anna vahetult infot selle kohta, kas saavutatud ja vaadeldav väärtus on hea või mitte. Pigem hõlbustab kvantitatiivse alamindikaatori hindamist võrdlemine teiste väärtustega. Võrrelda on võimalik kas sama riigi tulemustega eri ajal (nt arengusuundade analüüsi korral), et teha kindlaks, kas olukord areneb soovitud suunas, või teiste riikide väärtustega, et hõlbustada sihtide seadmist ja vastastikust õppimist.

Et piisava kvaliteediga alamindikaatorite väljatöötamine on väga töömahukas, ei seatud seda käesoleva üheaastase projekti eesmärgiks.

7.1 Valdkonnad

Järgnev loend osutab, milliseid valdkondi peeti poliitilisel tasandil kaasava hariduse seisukohast oluliseks. Eesmärgiks ei ole esitada täielikku nimekirja ega võtta arvesse kõiki sama tüüpi, sama tasandi või kaaluga aspekte. Järgnevate alapealkirjade alla mahuvad siiski kõik 32 eksperdi poolt projekti raames käsitletud olulisimad aspektid:

1. Õigusaktid ning tasakaal/vastavus kaasava hariduse ja teiste poliitiliste algatuste vahel.
2. Selge riiklik kaasava hariduse poliitika:
 - riiklik seisukoht haridusliku erivajadusega õpilaste tavakooli suunamise kohta;
 - seos üld- ja eriõppe vahel; erivajaduste tekke ennetamine.
3. Õppekava väärtusalus:
 - õppekava;
 - haridustunnistused.
4. Kaasava hindamise süsteemid:
 - hariduslike erivajaduste kindlakstegemine, nt kasutades kõigi õppijate kujundavat hindamist.
5. Õpilaste ja vanemate osalus otsuste tegemises.
6. Seos kaasava hariduse ning elukestva õppe/erivajaduste varajase märkamise ja sekkumise vahel.
7. Ressursside ja toetuste eraldamise vormis motivaatorid; koolide ennetav rahastamine versus rahastamine vastavalt väljaselgitatud vajadustele.
8. Rahastamine ja rahastamismehhanismidega seotud protsessid.
9. Sektoritevaheline koostöö.
10. Interdistsiplinaarsed tugisüsteemid.
11. Õpetajakoolitus/spetsialistide koolitus (sh info- ja kommunikatsioonitehnoloogia kasutamise alal).

12. Süsteemid/kultuur, mis soodustavad õpetajate koostööd ja meeskonnatööd.
13. Individualiseerimine, mitmekesisus ja multikultuuriline haridus klassis.
14. Aruandlussüsteemid.

Projekti raames valiti edasiseks käsitlemiseks 14 loetletud valdkonnast välja kolm: õigusaktid, osalus ja rahastamine.

7.2 Nõuded

Järgnevalt on esitatud projektiekspertide väljatöötatud ning kolme poliitiliste tingimuste valdkonnaga (õigusaktid, osalus, rahastamine) seotud nõuded, mis soodustavad kaasava hariduse arengut riiklikul tasandil.

Nõuded õigusaktide valdkonnas

Selles valdkonnas tuleb anda hinnang tasakaalule ja vastavusele kaasava hariduse ja teiste poliitiliste algatuste vahel. Täita tuleks järgmised nõuded:

1. Riigi õigusaktide täielik vastavus rahvusvahelistele kokkulepetele.
2. Riigi erinevate õigusaktide omavaheline täielik vastavus.
3. Haridusõigus hõlmab kõiki haridustasemeid.
4. Haridusõigus käsitleb õpetajate, psühholoogide, mittepäädagoogiliste töötajate jt koolituse ja professionaalsete oskuste kvaliteeti, eriti mitmekesisusega toimetuleku suhtes.
5. Haridusõigus käsitleb igakülgset paindlikkuse, mitmekesisuse ja võrdväarsuse teemasid kõigis haridusasutustes kõigi õppijate puhul.
6. Haridusõigus käsitleb igakülgset seire ja aruandluse teemasid kõigi haridusasutuste ja õpilaste puhul.

Nõuded osaluse valdkonnas

Selles valdkonnas tuleb anda hinnang kooli vastuvõtu ja koolivaliku strateegiatele ning ka õppekava, hariduslike erivajaduste kindlakstegemise ning hindamise teemadele. Täita tuleks järgmised nõuded:

1. Vastuvõtupoliitika soodustab kõigi õppijate võimalusi valida tavakooli.
2. Riigi õppekava, kui see on olemas, hõlbustab igati kõigi õppijate kaasamist.
3. Riigi testimissüsteemid, kui need on olemas, järgivad täielikult kaasava hindamise põhimõtteid ning ei takista hindamises või õppes osalemist.
4. Hariduslike erivajaduste kindlakstegemise ja hindamise süsteemid edendavad ja toetavad igati kaasamist.

Nõuded rahastamise valdkonnas

Selles valdkonnas tuleb anda hinnang rahastamisele ja rahastamismehhanismidega seotud protsessidele ning ka ressursside eraldamise ja toetuste jagamise põhjendustele. Täita tuleks järgmised nõuded:

1. Rahastamispoliitika toetab täielikult kaasavat haridust.
2. Rahastamispoliitika põhineb täielikult hariduslikel vajadustel.
3. Rahastamispoliitika soodustab igati paindlikku, tõhusat ja tulemuslikku reageerimist õppijate vajadustele.
4. Rahastamispoliitika soodustab igati haridussektoriga seotud sektoritelt saadavat tuge ja vajalikku sektoritevahelist koostööd.

7.3 Indikaatorid

Indikaatorid õigusaktide valdkonnas

Nõude 1 indikaator:

Riigi õigusaktide täielik vastavus rahvusvahelistele kokkulepetele:

- 1.1 Riigi haridusõiguse vastavus rahvusvahelistele kokkulepetele (nt Salamanca deklaratsioon, ÜRO konventsioonid jms).

Nõude 2 indikaator:

Riigi erinevate õigusaktide omavaheline täielik vastavus:

- 2.1 Riigi erinevate õigusaktide omavaheline vastavus (nt diskrimineerimisvastased aktid, haridusaktid, puudeid käsitlevad aktid, laste õigusi käsitlevad aktid jne).

Nõude 3 indikaator:

- 3.1 Haridusõigus hõlmab kõiki haridustasemeid.
- 3.2 Õppijate, õpetajate ja teiste spetsialistide ning eri haridustasemetel (sh koolieelne haridus, kohustuslik haridus, jätkuõpe, elukestev õpe) puhul kindlaksmääratud protseduurid hariduslike erivajaduste varajaseks kindlakstegemiseks.
- 3.3 Kindlaksmääratud protseduurid hariduslike erivajaduste võimalikult varajaseks kindlakstegemiseks ja hindamiseks.
- 3.4 Piisavad ressursid hariduslike erivajaduste varajaseks kindlakstegemiseks ja hindamiseks.
- 3.5 Haridusliku erivajadusega õppijate toetamine algab hetkest, kui nende vajadused on kindlaks tehtud, ning toetust antakse vastavalt kaasava hariduse põhimõtetele.
- 3.6 Diskrimineerimisvastased õigusaktid hõlbustavad koolituse, jätkuõppe ja kõrghariduse omandamise alustamist.
- 3.7 Riigi- jm asutused koguvad pidevalt andmeid eri õppijarühmade üleminekute kohta ühelt haridustasemelt teisele (sh jätkuõpe, kõrgharidus, koolitus) ning tööellu.
- 3.8 Kindlaksmääratud protseduurid kõigi õppijate juurdepääsu, pideva õppimise ja edasijõudmise kohta kõigil haridustasemetel (koolieelne haridus, kohustuslik haridus, kõrgharidus ja jätkuõpe).
- 3.9 Kutsehariduses on paindlikud õppekavad, mida saab kohandada vastavalt kõigi õppijate vajadustele.
- 3.10 Kindlaksmääratud protseduurid haridusliku erivajadusega õppijate teavitamiseks ja nõustamiseks vajaliku toetuse, seda tugevdavate meetmete ja vahendite kohta.

Nõude 4 indikaator:

Haridusõigus käsitleb õpetajate, psühholoogide, mittepädagoogiliste töötajate jt koolituse ja professionaalsete oskuste kvaliteeti eriti mitmekesisusega toimetuleku suhtes:

- 4.1 Õpetajate põhi- ja täienduskoolitus hõlmab eripedagoogika või kaasamisega seotud teemasid.

- 4.2 Õpetajaid ja muid töötajaid toetatakse nende kaasamisalaste teadmiste, oskuste ja hoiakute arendamisel, et nad oleksid valmis õpetama tavakoolis kõiki õpilasi.
- 4.3 Õpetajate pedagoogiliste oskuste arendamiseks on saadaval kursusi ja erialase arengu võimalusi.
- 4.4 Õpetajad kavandavad, teevad ja analüüsivad oma tööd koostöös.
- 4.5 Ette on nähtud ressursid erialaseks enesetäiendamiseks, et tulla toime hariduslike erivajadustega kaasavas keskkonnas.

Nõude 5 indikaatorid:

Haridusõigus käsitleb igakülgset paindlikkuse, mitmekesisuse ja võrdväärsuse teemasid kõigis haridusasutustes kõigi õppijate puhul:

- 5.1 Kehtestatud on eeskirjad, protsessid haridus-, tervishoiu-, sotsiaal- jm sektorite vaheliseks koostööks.
- 5.2 Kehtestatud on eeskirjad, protsessid formaalharidussüsteemi ning mitteformaalse hariduse pakkujate vaheliseks koostööks.
- 5.3 Kehtestatud on eeskirjad, protsessid eranditult kõigi õppijate võrdsete võimaluste, võrdse kohtlemise ja mittediskrimineerimise kohta.
- 5.4 Kehtestatud on eeskirjad, protsessid kõigi õppijate vajadustele vastavate inim- ja materiaalsete ressursside kohta.
- 5.5 Kehtestatud on eeskirjad, protsessid õppekava ja individuaalsete õppekavade paindlikuks kohandamiseks.
- 5.6 Kehtestatud on eeskirjad, protsessid, et kõik õppijad saaksid haridustaseme lõpus haridustunnistuse.
- 5.7 Kehtestatud on protseduurid mitteformaalset haridust pakkuvate organisatsioonide ja formaalharidussüsteemi omavaheliseks suhtluseks.
- 5.8 Kehtestatud on eeskirjad, protsessid õppijate/vanemate/spetsialistide osalemiseks otsustusprotsessis.
- 5.9 Kehtestatud on protseduurid vaidluste lahendamiseks.
- 5.10 Kehtestatud on paindlikud eeskirjad, protsessid kõigi õppijate, õpetajate, vanemate vajadustele ja ootustele vastavate muudatuste tegemiseks haridussüsteemi eri tasemetel.

Nõude 6 indikaatorid:

Haridusõigus käsitleb igakülgset seire ja aruandluse teemasid kõigi haridusasutuste ja õpilaste puhul:

- 6.1 Kehtestatud on õppe tõhususe seire süsteeme (nt enesehindamine, seire, õppe kaardistamine) käsitlevad eeskirjad.
- 6.2 Kehtestatud on eeskirjad õpetamise ja õppimise toetamise tõhususe hindamiseks.
- 6.3 Kehtestatud on eeskirjad osaluse (õppima asumine, lõpetamise määrad, väljalangevuse ja kõrvalejäämise määrad) seire süsteemide kohta.

Osaluse valdkonna indikaatorid

Nõude 1 indikaatorid:

Vastuvõtupoliitika soodustab kõigi õppijate võimalusi valida tavakooli:

- 1.1 Kehtestatud on eeskirjad, mille kohaselt koolid võimaldavad õpet kõigile õppijatele vaatamata nende taustale või võimetele.
- 1.2 Kehtestatud on kohandatud transporti käsitlevad eeskirjad.
- 1.3 Kehtestatud on hoonetele, seadmetele, infrastruktuurile juurdepääsu käsitlevad eeskirjad.
- 1.4 Kehtestatud on eeskirjad tehniliste vahendite kohta kõigile õppijatele vastavalt nende individuaalsetele vajadustele.
- 1.5 Arvetatakse õppijate seisukohti seoses õpikeskkonnaga.
- 1.6 Haridussüsteemi eri tasemetel kogutakse ja jälgitakse haridusliku erivajadusega õppijate arvu ja protsendimäära tavaklassides, eriklassides tavakoolis, erikoolides, väljaspool haridussüsteemi.
- 1.7 Haridussüsteemi eri tasanditel kogutakse ja jälgitakse selliste haridusliku erivajadusega õppijate arvu ja protsendimäära, kes saavad haridust tervishoiu-, sotsiaalhoolekandeasutustes, noorte kinnipidamisasutustes või koduõppes.

Nõude 2 indikaatorid:

Riiklik õppekava, kui see on olemas, hõlbustab igati kõigi õppijate kaasamist:

- 2.1 Kehtestatud on eeskirjad õppekava paindlikkuse kohta, et see vastaks individuaalsetele haridusvajadustele.
- 2.2 Kehtestatud on eeskirjad, mille kohaselt õppekava peab olema seotud õppijate tegeliku elu vajaduste ja mitte üksnes akadeemilise õppega.

Nõude 3 indikaatorid:

Riiklikud testimissüsteemid, kui need on olemas, järgivad täielikult kaasava hindamise põhimõtteid ning ei takista hindamises või õppes osalemist:

- 3.1 Kehtestatud on eeskirjad, mille kohaselt väärtustatakse erinevaid õpitulemusi.
- 3.2 Kehtestatud on hindamiseeskirjad kõigi õppijate kaasamiseks ja kõigi saavutuste soodustamiseks.
- 3.3 Kehtestatud on eeskirjad erinevate hindamisvõtete kasutamiseks, mis võimaldavad õppijatel oma oskusi näidata.
- 3.4 Kehtestatud on eeskirjad testimismeetodite ja -vahendite kohandamiseks ja muutmiseks vajaduse korral.

Nõude 4 indikaatorid:

Hariduslike erivajaduste kindlakstegemise ja hindamise süsteemid edendavad ja toetavad igati kaasamist:

- 4.1 Protseduurid väldivad diskrimineerimist ja põhinevad parimatel töötavadel.
- 4.2 Õppijate vajaduste esialgne kindlakstegemine on terviklik ja peamiselt vajadustepõhine ning on lisaks õpetamisele ja õppimisele seotud individuaalse õppekava koostamise ja ülevaatamise korruga.
- 4.3 Kehtestatud on eeskirjad õppija hariduskogemuste parandamisele suunatud vajaduste kindlakstegemiseks.

Rahastamise valdkonna indikaatorid

Nõude 1 indikaator:

Rahastamispoliitika toetab täielikult kaasavat haridust:

-
-
- 1.1 Koolidele eraldatav põhirahastus võimaldab neil arvestada kõigi õppijate vajadustega nii, et erivajaduste tarvis vajalik lisarahastus on minimaalne.
 - 1.2 Riik rahastab vajalikul ja piisaval määral kõigi õppijate täielikku juurdepääsu kaasavale haridusele ning rahastus ei sõltu vabatahtlikest või heategevatest organisatsioonidest.
 - 1.3 Rahastamine toetab kõigile õppijatele kaasava hariduse andmist vastavalt nende vajadustele, võimetele, tugevatele külgedele ja huvidele.
 - 1.4 Kehtestatud on eeskirjad eri tasemel lisarahastuse saamise kriteeriumide kohta alustades süsteemitasandist (kohalik tasand/koolid) ja alles seejärel individuaalsel õppija vajaduste tasandil (vältimaks ebavajalikku sildistamist).

Nõude 2 indikaatorid:

Rahastamispoliitika põhineb täielikult hariduslikel vajadustel:

- 2.1 Poliitika põhineb (esmajoones) nõutava toe väljaselgitamisel, mitte õppija raskuste kategoriseerimisel/sildistamisel.
- 2.2 Haridussüsteem kohaneb õppija vajadustega, mitte vastupidi.
- 2.3 Teemakohastes õigusaktides on "hariduslikud vajadused" selgelt määratletud.
- 2.4 Sõnastatud on sektoritevahelise koostöö nõuded.
- 2.5 Kättesaadavad on vahendid hariduslike erivajaduste varajaseks väljaselgitamiseks ja varajaseks sekkumiseks väljaselgitatud hariduslike erivajadustega õppijate puhul ("varajane" viitab õppija vanusele ja/või raskuste esimestele märkidele mis tahes kooliastmes).
- 2.6 Vanemad ja õppija saavad märkimisväärselt mõjutada õppija vajaduste ja sekkumismeetmete väljaselgitamist/kirjeldamist.
- 2.7 Sobival määral rahastatakse vajaduste väljaselgitamist ja nendega arvestamist eri eluetappidel (varajasest lapsepõlvest põhikooli kaudu keskkooli ja ülikoolini) ning ühelt etapilt teisele ülemineku toetamist.
- 2.8 Toetatakse tehniliste abivahendite (sh uue tehnoloogia) kättesaadavust ja tõhusat kasutamist, et edendada õppijate

väljaselgitatud vajadustega arvestamist ning iseseisvust ja autonoomiat.

- 2.9 Hariduslike erivajadustega õppijaid koheldakse võrdväärselt, võttes arvesse nende sugu, vanust, etnilist päritolu, usulist tausta, puuet, sotsiaal-majanduslikku olukorda ja elukohta.

Nõude 3 indikaatorid:

Rahastamispoliitika soodustab igati paindlikku, tõhusat ja tulemuslikku reageerimist õppijate vajadustele:

- 3.1 Ressursside eraldamise eeskirjad ja protseduurid on spetsialistidele, vanematele ja avalikkusele kergesti mõistetavad.
- 3.2 Ressursse on võimalik kooli ja kohalikul tasandil paindlikult hallata (tagades piisava keskse ülevaate ja koordineerituse, et vältida mittevajalikke kattuvusi).
- 3.3 Vahendeid eraldatakse erivajaduste varajaseks kindlakstegemiseks ja ennetamiseks õigeaegselt.
- 3.4 Kehtestatud eeskirjadega soodustatakse kõigis valdkondades tõhususe, tulemuslikkuse, esteetilisuse, pädevuse, kvaliteedi jms seisukohalt optimaalsete lahenduste kasutamist.

Nõude 4 indikaatorid:

Rahastamispoliitika soodustab igati haridussektoriga seotud sektoritelt saadavat tuge ja vajalikku sektoritevahelist koostööd:

- 4.1 Kättesaadavad on arenenud tugiteenused, mille professionaalne pädevus on kaasava hariduse valdkonnas piisaval tasemel.
- 4.2 Tõhus ja tulemuslik koostöö eri institutsioonide vahel (valitsusasutused, koolid, tervishoiu- ja sotsiaalasutused).
- 4.3 Spetsialistid (psühholoogid, arstid, õpetajad, sotsiaaltöötajad ja ametnikud) teevad koostööd hoolimata sellest, kas nad on või ei ole spetsialiseerunud hariduslikele erivajadustele.
- 4.4 Spetsialistidele vajalikku võrgustikutööd rahastatakse piisaval määral.

8. SEOS TEEMAPROJEKTIDEGA

7. peatükis tutvustati valdkondi, nõudeid ja indikaatoreid ning seost alamindikaatoritega. Selle lähenemisviisi tugevuseks on, et see vastab teemaprojektide tavadele anda seoses konkreetsete teemavaldkondadega soovitusi.

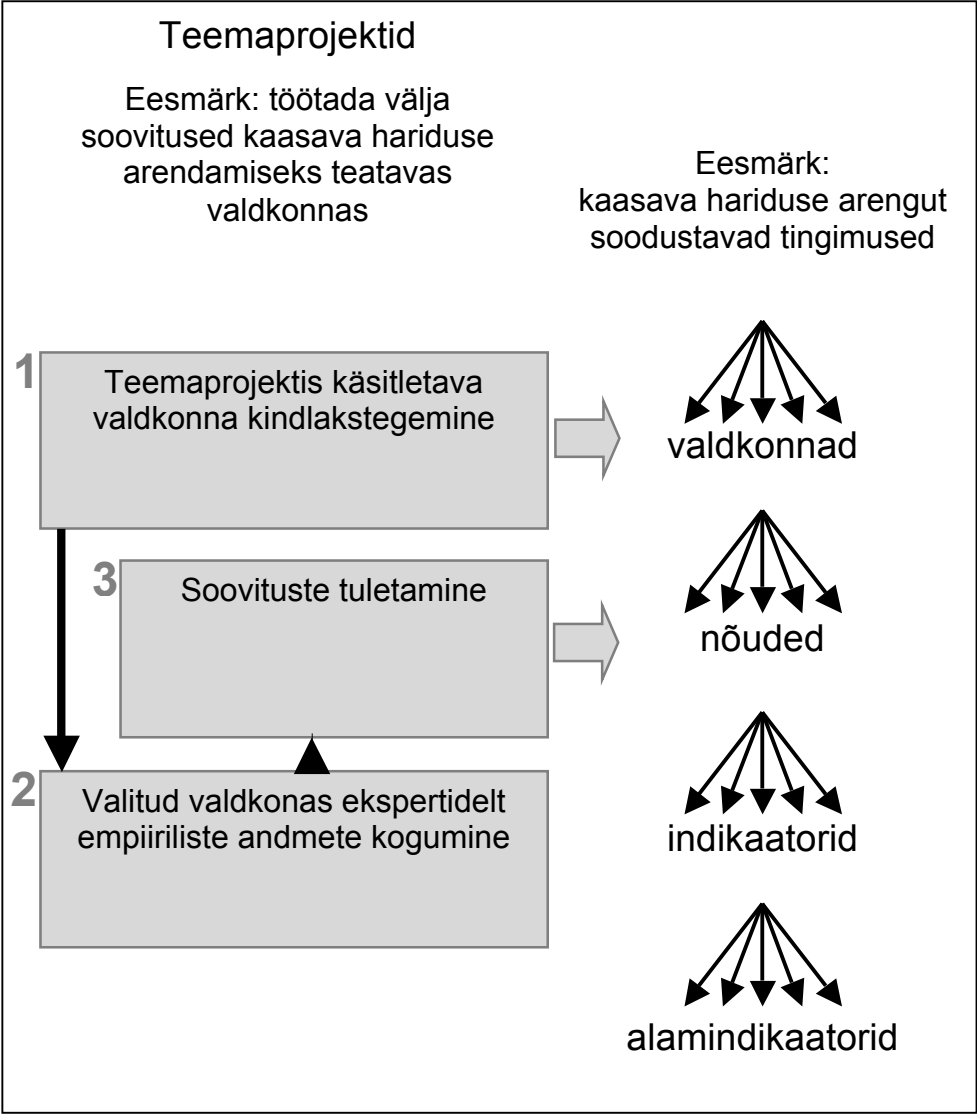
Agentuuri teemaprojektide esimene etapp on alati süvendatud tähelepanu nõudvate haridusvaldkondade väljaselgitamine. Seda tehakse kahel moel. Üks võimalus on, et alati lubatakse järgida vastavalt agentuuri liikmesriikide hetkevajadustele kavandatud protseduure, mida ei saa ette näha ja planeerida. Teine võimalus on koguda agentuuri liikmesriikidelt infot praeguste, tekkivate ja tulevaste vajaduste kohta, mida tuleb uurida. Vajadused valitakse vastavalt riiklikele prioriteetidele hariduslike erivajaduste valdkonnas ning Euroopa tasandi haridusprioriteetidele, mille on seadnud haridusministrid Euroopa Liidu Nõukogus. Need vajadused koondatakse agentuuri teemaprojektides.

Teemaprojektide teine etapp lisaks valitud valdkonna olulisema teaduskirjanduse ülevaatele on koguda empiirilisi andmeid ekspertidelt üle Euroopa. Selliseks andmekogumiseks kasutatakse erinevaid meetodeid (mh juhtumiuuringuid ja õppekūlastusi).

Kolmandas etapis korraldatakse üksikjuhtumite põhjal induktiivne arutelu ja tehakse selle põhjal üldistused, mis sõnastatakse soovitusena. Soovitused väljendavad tegevusi kaasavas hariduses soovitava olukorra saavutamiseks.

Soovitusi on lihtsalt võimalik ümber sõnastada nõueteks, kui ei keskenduta nõutavatele tegevustele, vaid nende tegevuste tulemustele kui kaasavat haridust soodustavatele tingimustele.

Joonis 6 näitlikustab agentuuri teemaprojektides kasutatavaid etappe.

Joonis 6: Seos teemaprojektidega

9. EDASINE TEGEVUS

Projekti eesmärk oli töötada välja riikliku tasandi indikaatorid, mida saaks rakendada ka Euroopa tasandil ning mis võimaldaksid vaadata läbi eri riikide koolides kaasava hariduse arengut toetavad või takistavad tingimused. Projektis loodi ka raamistik ja metoodika, mille abil riigid saavad välja töötada riikliku tasandi indikaatorid valdkondades, mida nad peavad enda jaoks oluliseks. Järgnevalt on esitatud ettepanekud indikaatorite rakendamiseks praktikas, töötades välja alamindikaatorid ja rakendades neid riigi olukorra hindamiseks ning riikide võrdlemiseks.

Kolme valdkonna üldnõuete analüüs

Võimalik peaks olema selgitada välja kolme valdkonna ülesed nõuded ning töötada nende põhjal välja iga valdkonna indikaatorid. Näiteks nõuet “vastavus kaasava hariduse rahvusvaheliste standarditega” võib sõnastada õigusaktide, osaluse ja rahastamise indikaatoritena. Tulemuseks võiks olla sidusam ja ammendavam indikaatorite loend, mis täidaks lüngad esitatud indikaatorite süsteemis.

Väiksema indikaatorite kogumi valimine

Indikaatorite valik annaks riikidele vahendi võrrelda oma olukorda teiste riikide omadega. Valiku peaksid tegema poliitikakujundajad (nt agentuuri esindajatekogu liikmed) Euroopa tasandi võrdluses oluliseks peetavate indikaatorite hulgast. Väiksema indikaatorite valiku põhjal saaks jätkuprojektis välja töötada alamindikaatorid, mille abil muuta indikaatorid mõõdetavaks.

Alamindikaatorite määratlemine

Selle etapi eesmärk on anda alamindikaatori abiga infot teatava tingimuse olemasolu kohta või teatavate tulemuste saavutamise või saavutamata jäämise kohta. Alamindikaatorid võimaldaksid poliitikakujundajatel hinnata edusamme strateegiates või programmides kavandatud väljundite, tulemuste, eesmärkide ja alameesmärkide saavutamisel (seire). 7. peatükis kirjeldatud indikaatorid võivad olla nii kvantitatiivsed kui kvalitatiivsed. Mõlemad aspektid annavad kasulikku infot ning on vajalikud, et saada tasakaalustatud ja realistlikku ülevaadet eesmärkide suunas liikumisest. Sihtrühma silmas pidades peaksid kõik alamindikaatorid

siiski muuhulgas andma lihtsat teavet, mida teabe andjal on võimalik hõlpsalt edastada ja vastuvõtjal mõista. Alamindikaatorid võivad olla üheks teguriks paljudest, mida kasutada poliitilisi suundumusi ja prioriteete käsitlevate otsuste tegemisel.

Nagu on kirjeldatud 7. peatükis, võimaldavad alamindikaatorid indikaatorit praktikas rakendada. Selleks tuleb nende väljatöötamisel lähtuda ühest või mitmest järgnevast kriteeriumist:

- alamindikaator muudab indikaatori mõne aspekti kvantitatiivselt mõõdetavaks;
- alamindikaator osutab indikaatori mingi aspekti olemasolu või puudumist;
- alamindikaator näitab, mis määral esineb indikaatori kvalitatiivne omadus (kvaliteedi tase);
- alamindikaator kirjeldab üksikasju, mille ulatuses rakendatud poliitika lahknub sätestatud õigusaktidest või kokkulepetest või on nendega kooskõlas (vastavuse tase);
- alamindikaator hindab, mis määral süsteem tagab, et kvalitatiivne tingimus (mis on indikaatoris väljendatud) on kõigil juhtudel täidetud (täitmise tase).

Kõik alamindikaatorid tuleks varustada lühikese, kuid selgelt väljendatud määratluse ja põhjendustega.

Alamindikaatorite jaoks sobivate mõõtskaalade loomine

Järgmises etapis on kõigi alamindikaatorite jaoks vaja välja töötada mõõtskaalad. Kvalitatiivsete alamindikaatorite puhul võib skaala olla bipolaarne (nt “on/ei ole”) või järjestikuline sobivate hulgaväärtustega, mis on selgelt äratuntavad ja teineteisest eristatavad (nt “vastav/väikesed mittevastavused/suured mittevastavused/ei vasta üldse”). Kvantitatiivsed alamindikaatorid tuleb väljendada proportsioonina (nt 1-4st).

Kvantitatiivsete alamindikaatorite puhul tuleb välja töötada arvutusmeetod ning määratleda andmete kvaliteet ja allikad. Kvalitatiivsete alamindikaatorite puhul on mõõtskaalade subjektiivsuse vähendamiseks nõutavad juhised, milles kirjeldatakse, mis olukordades mis väärtust valida ning mis tase tuleks valida kahtluse või ebaselguse korral.

Hindajate rühma kindlaksmääramine

Eriti kvalitatiivsete meetmete valdkonnas mõjutab hindaja subjektiivsus mõõtskaala väärtuse valikut. Näiteks kui alamindikaatoriga soovitakse mõõta vanemate osaluse taset otsustusprotsessides, võib vanemate seisukoht spetsialistide omast lahku minna. Seetõttu tuleks kindlaks määrata, milliseid rühmi hindamisse kaasata, et hindamistulemused annaksid jälgitavast poliitika aspektist realistliku pildi.

Hindajate vahelise üksmeele suurendamine

Et alamindikaatorid on mõeldud eelkõige riikidele, tuleks indikaatorid kavandada enesehindamiseks. Subjektiivsus hinnangute andmisel (vt eelmist lõiku) ning ebapiisav üksmeel hinnangute andmisel on ohud, mis kaasnevad lähenemisviisidega, mille puhul hindajaks ei ole üks neutraalne hindamisasutus. Hindamistulemuste riikidevaheliseks võrdlemiseks on vaja, et hindajad oleksid täiesti sõltumatud. Hindajate vaheline üksmeel, mida tuntakse hindajate usaldusväärse või kooskõlana, on eri hindajate vahelise üksmeele määr ühe hindamisobjekti puhul. Mida kõrgem on see määr, seda suurem on hinnangute ühtsus või eri hindajate otsustuste kattuvus. Kõik hindamisvahendid peaksid ilmselt vastama piisaval määral sellele kvaliteedikriteeriumile. Kui eri hindajad ei jõua piisavale üksmeelele, tuleb võtta meetmeid üksmeele määra parandamiseks. Seda on võimalik saavutada mõõtskaalasisid ümber töötades või hindajaid koolitades.

Andmete koondamine, eristamine ja tõlgendamine

Mõnede alamindikaatorite puhul võib osutada vajalikuks kirjeldada, kuidas andmeid tuleks kohalikul, piirkondlikul ja riigi tasandil koguda ning kuidas andmete kogumise ajal kvalitatiivseid mõõtskaalasisid rakendada. Samal ajal tuleks iga alamindikaatori puhul läbi arutada ja otsustada, millised on riiklikul tasandil sobivad andmete eristamise viisid. Näiteks võib mõne alamindikaatori puhul osutada vajalikuks eristamine haridustaseme, haldusjaotuse (nt kohalik, piirkondlik, riiklik), soo või vanuse, geograafilise asukoha või õppeasutuse tüübi järgi.

Kirjeldada tuleks ka erinevate alamindikaatorite tulemuste tõlgendamist. Alamindikaatorite määratluste tõlgendamisjuhiste lisamine aitab ära hoida või vähemalt vähendada ohtu, et indikaatorite tavakasutajad mõistavad neid valesti.

Protsessi kavandamine

Viimase etapina on vaja välja töötada nii riikide kui Euroopa tasandil vajalikud protseduurid andmete kogumiseks, tõlgendamiseks ja tagasiside andmiseks. Määratleda tuleb andmete kogumise ajavahemikud. Nimetada ja koolitada tuleb andmete kogumise eest vastutavad inimesed. Euroopa tasandil tuleb kokku leppida ja kehtestada tulemustest teavitamise protseduurid.

Edasine tegevus

Piiratud ressursside tõttu on käesoleva projekti käsitusala olnud piiratud. Nagu on kirjeldatud 7. peatükis, on kaasava hariduse valdkondade loetelust valitud põhjalikumaks käsitlemiseks kolm, kuid tulevikus tuleb vaatluse alla võtta ka teised valdkonnad. Et indikaatorite kogum oleks täielik (st hõlmaks kaasavat haridust selle kogu ulatuses), tuleb tulevasi indikaatoreid välja töötades läbi vaadata kõik nimetatud valdkonnad. Ei ole üllatav, et loetelu sisaldab teemasid, mida on varem käsitletud või käsitletakse käimasolevates agentuuri projektides. Projektitöö tulemused (nt soovitusel) võivad olla sobiv alus kõnealuse valdkonna indikaatorite väljatöötamiseks (vt 8. peatükis selgitust, kuidas soovitusel vastavad käesolevas raportis rakendatud lähenemisviisile). Loetelu saab mõista ka kui päevakorda järgmisest teemadest, mis vajavad käsitlemist projektide, seminaride, konverentside või muude ürituste vormis nii riikide kui Euroopa tasandil.

KIRJANDUS

Booth, T. and Ainscow, M. 2002. *Index of Inclusion: developing learning and participation in schools*, Bristol: Centre for Studies on Inclusive Education (CSIE)

Euroopa Komisjon, hariduse ja kultuuri peadirektoraat (toim.) 2002. *Education and training in Europe: diverse systems, shared goals for 2010; The work programme on the future objectives of education and training systems*, Luxembourg: Euroopa Ühenduste Teataja

Euroopa Liidu Nõukogu, 2000. Lissaboni Euroopa Liidu Nõukogu 23. ja 24. märtsil 2000, eesistujariigi järeldused, avaldatud veebiaadressil: http://www.europarl.europa.eu/summits/lis1_en.htm (viimati töödeldud: 9. juuli 2009)

European Agency for Development in Special Needs Education (toim.) 2007. *Lissaboni deklaratsioon*, avaldatud veebiaadressil: <http://www.european-agency.org/publications/flyers/lisbon-declaration-young-people2019s-views-on-inclusive-education> (viimati töödeldud: 7. juuli 2009)

Hollenweger, J. ja Haskell, S. (toim.) 2002. *Quality Indicators in Special Needs Education: an International Perspective*, Lucerne: Edition SZH/SPC

Meijer, C.J.W. (toim.) 2003. *Special education across Europe in 2003: trends in provision in 18 European countries*, Middelart: Euroopa Eripedagoogika Arendamise Agentuur

Peacey, N. 2006. *Reflections on the Seminar*, Viin: Euroopa Eripedagoogika Arendamise Agentuur (ettekanne hindamisprojekti kohtumisel, 20. mai, 2006)

Peters, S., Johnstone, C. ja Ferguson, P. 2005. *A Disability Rights in Education Model for evaluating inclusive education*, (Michigan State University, East Lansing, MI, USA), London: Taylor & Francis

Soriano, V., Kyriazopoulou, M., Weber, H. ja Grünberger, A. (toim.) 2008. *Noorte hääled: Mitmekesisus hariduses*, Odense: Euroopa Eripedagoogika Arendamise Agentuur

United Nations Educational, Scientific and Cultural Organization (UNESCO) 1994. *Salamanca deklaratsioon ja hariduslike erivajaduste alane tegevusraamistik*, Paris: UNESCO

Watkins, A. (toim.) 2007. *Hindamine kaasavas koolikeskkonnas: Poliitika ja praktika võtmeküsimusi*, Odense: Euroopa Eripedagoogika Arendamise Agentuur

SÕNASTIK

Andmete eristamine – andmete eraldamine või liigendamine koostisosadeks (vastand koondamisele).

Andmete koondamine – protsess, kus infot kogutakse ja väljendatakse koondina näiteks statistilise analüüsi tegemiseks.

Andur – mõõtevahendi osa, mis reageerib vahetult keskkonna muutustele.

Indikaator – parameeter või parameetritest tuletatud väärtus, mille eesmärk on anda infot mingi nähtuse olukorra kohta.

Hindaja – hindamise läbiviija.

Hindajate vaheline üksmeel – üksmeele määr hindajate vahel. Võimaldab hinnata, mil määral hindajate antud hinnangud ühte langevad.

Mõõdetav – mingil viisil arvuliselt mõõdetav.

Praktikas rakendatav – protsess või tegevuste järgnevus tulemuse saavutamiseks.

Praktikas rakendatav indikaator – indikaator, mis on määratletud nii, et seda on võimalik mõõta.

Seire – jälgimine/vaatlemine (ja mõnikord selle tulemuste salvestamine).

Vastavus/vastavuse tase – ühtsuse, standardiseerituse ja vastuolude puudumise tase süsteemi või valdkonna osade vahel.

OSALENUD EKSPERDID

AUSTRIA	Karl Hauer	karl.hauer@ooe.gv.at
BELGIA (flaamikeelne kogukond)	Elisabeth Deschauer	elisabeth.deschauer@ugent.be
	Caroline Vanderkinderen	caroline.vandekinderen@ugent.be
BELGIA (prantsuskeelne kogukond)	Patrick Beaufort	pbeaufort@ecl.be
	Jean-Claude De Vreese	jeanclaude.devreese@skynet.be
EESTI	Inga Kukk	Inga.kukk@hm.ee
HISPAANIA	Marta Sandoval Mena	marta.sandoval@uam.es
HOLLAND	Berthold van Leeuwen	B.vanLeeuwen@slo.nl
IIRIMAA	Michael Travers	michael_travers@education.gov.ie
ISLAND	Anna Kristin Sigurðardóttir	annakristin@khi.is
ITAALIA	Serenella Besio	s.besio@univda.it
KREEKA	Maria Michaelidou	smi@acm.org
KÜPROS	Kalomira Ioannou (nõuanderühma liige)	kioannou@moec.gov.cy
KÜPROS	Anastasia Hadjiyannakou	hadjanas@cytanet.com.cy
LÄTI	Guntra Kaufmane	guntra.kaufmane@vsic.gov.lv
LEEDU	Laima Paurienė	laima.pauriene@spc.smm.lt
MALTA	Mario Testa	mario.testa@gov.mt
NORRA	Anders Øystein Gimse (nõuanderühma liige)	Anders.Oystein.Gimse@utdanning sdirektoratet.no
	Svein Nergaard	svein.nergaard@statped.no

PORTUGAL	Filomena Pereira	filomena.pereira@dgidc.min-edu.pt
PRANTSUSMAA	José Seknadjé	jose.seknadje@inshea.fr
ROOTSI	Agneta Gustafsson	agneta.gustafsson@spsm.se
	Ingemar Emanuelsson	ingemar.emanuelsson@telia.com
SAKSAMAA	Anette Hausotter	anette.hausotter@iqsh.de
	Matthias V. Saldern	vsaldern@uni-lueneburg.de
ŠVEITS	Judith Hollenweger (nõuanderühma liige)	judith.hollenweger@phzh.ch
TAANI	Hans Henrik Knoop	knoop@dpu.dk
TŠEHHI	Věra Vojtová	vojtova@jumbo.ped.muni.cz
ÜHENDKUNING RIIK (Inglismaa)	Brahm Norwich	B.Norwich@exeter.ac.uk
ÜHENDKUNING RIIK (Šotimaa)	Martyn Rouse	m.rouse@abdn.ac.uk
UNGARI	Zsuzsa Hámori-Váczy (nõuanderühma liige)	zsuzsa.vaczy@om.hu
	Zsuzsa Várnai	varnaizsuzsa@level.datanet.hu

Raportis "Indikaatorid – kaasava hariduse edendamiseks Euroopas" esitatakse 23 Euroopa riigi osalusel toimunud agentuuri projekti põhitulemusi.

Projekti eesmärk oli luua metoodika, mis võimaldaks välja töötada riikide arengusuundade jälgimiseks ettenähtud indikaatorite süsteem, mida saaks rakendada ka Euroopa tasandil. Sellise indikaatorite süsteemi puhul tuleb selgelt keskenduda poliitilistele tingimustele, mis võivad toetada või takistada kaasava hariduse arengut koolides. Mitmed Euroopa ja rahvusvahelised organisatsioonid on töötanud välja indikaatoreid eri hariduspoliitika valdkondades ning käesolev projekt on kaasava hariduse indikaatorite väljatöötamisel toetunud nende kogemustele.

Projekti peamised tulemused on järgmised:

- Oluliste indikaatorite kindlaksmääramiseks töötati välja ja rakendati rohujuure tasandilt lähtuv lähenemisviis. Lähenemisviis tugines projektiekspertide konsensussele;
- Kaasava hariduse kolmes olulisimas valdkonnas (õigusaktid, osalus, rahastamine) loodi esialgne indikaatorite süsteem koos näidetega indikaatorite praktikas rakendamise kohta.

Projekti üldine eesmärk oli töötada välja sobivad indikaatorid, mis toetavad konstruktiivsete võrdluste tegemist ja vastastikust õppimist kaasava hariduse heade, st tõhusate ja edukate lähenemisviiside põhjal.

Raportis esitatakse projekti raamistik, põhjendused, eesmärgid ning metoodika, mida kasutati kaasava hariduse arengusuundade jälgimiseks mõeldud indikaatorite süsteemi väljatöötamiseks.

